

TRG I SPOMENIK¹⁾

Pompeji — Salzburg — Sv. Petar, Rim — Le Corbusier

U članku »Sarajevo se izgrađuje« Grabrijan ne krije svoje nezadovoljstvo zbog načina rješavanja trga ispred Saborne crkve — današnjeg Trga oslobođenja. Ovaj, u ono doba ključni problem urbanizacije grada, potakao je Grabrijana da na osnovu historijske analize dokazuje ispravnost svog stava. — (Red.)

Za razumijevanje stanovišta, koje želim zauzeti prema projektima trga ispred Saborne crkve, moram najprije dati historijski pregled o razvoju trga uopšte, a onda još i specijalno historijat sarajevskog trga.

Zato ću iznijeti danas samo historijski razvoj trga, onda tek drugi put, na podlozi današnjeg osvrta, govoriti o samom sarajevskom trgu.

Pregled trgova po svrsi

Riječ »trg« dolazi od trgovati, a znači mjesto za trgovanje; njemački se zove »Platz«, francuski »place«, italijanski »piazza«, tj. prostor, lijepi prostor, salon u gradu, ne bez svrhe, jer ljepote bez svrhe nema. Time sam već označio razlike u trgu. Po njegovoj svrsi razlikujemo:

- 1) trg, u smislu prostora za trgovanje, tj. grčka agora ili srednjovjekovni, odnosno renesansni Marktplatz, mercatto ili turska čaršija i
- 2) prostor u smislu lijepog trga u gradu, kao što je rimski forum, odnosno renesansni Domplatz ili signoria.

Čaršija nas u našem slučaju danas ne interesuje, — forum će biti predmet našeg razlaganja.

Historijski pregled razvoja trga

I Rimski forum

Forum je prostor u gradu gdje se koncentrišu sve javne građevine crkvene i svjetovne vlasti. Crkvene su svetišta, a nalaze se na čelu trga; svjetovne su bazilike, sudnice itd., sa strane trga. Ali ove građevine ne smijemo shvaćati u modernom smislu. To su, kako bih rekao, monumenti bez prostora, jer tu čovjek ne obavlja, n. pr., bogoslužja u svetištu, ne rješava državne i gradske poslove po vijećnicama i parlamentima — navedene zgrade su samo kao neki simboli, — zidovi pravog prostora — Platza, tj. trga, gdje se zbiva čitav navedeni život.

¹⁾ Članak objavljen u »Jugoslavenskom listu« od 20. februara 1938, pod naslovom »Trg i spomenik Kralja Petra I.«

Svrha je trga, dakle kompleksna: antički čovjek je na trgu žrtvovao bogovima, sudio ljudima, rješavao državne i gradske poslove, održavao govore itd. itd.

Forum je Rimljanima dvorana, svečana dvorana — bez stropa. Da bismo ispravno shvatili forum kao prostoriju, treba nam se samo uživjeti u antički i južnjački život, gdje su svetišta, pa čak i kuće u krovu otvorene (hipetron), gdje su bez krovova (stropova) i pozorišta, i terme. Forum je, dakle, dvorana s nebom kao stropom, ali je kao dvorana i sa svih strana zatvorena: rijetke ulice završavaju najčešće upravo ispred trga, slično našim čikma-ulicama ili su pak kao vrata od svetišta zatvorene brončanim mrežama, odnosno razvijene kao prava vrata u obliku slavoluka (Forum u Pompejima).

Spomenici su namješteni kao što namještamo slike i kipove po dvoranama, tj. duž zidova koji im tvore pozadinu i određuju mjerilo, — nikada, dakle, nisu u sredini trga, jer je sredina rezervirana za posmatrača i za svečan događaj, tj. žrtvovanje i žrtvenik.

Karakteristika je, dakle, antičkih trgova:

- 1) zatvorenost — kao kod svečanih dvorana,
- 2) pristupi vrlo rijetki, a onda uvijek oblikovani kao vrata u dvoranama,
- 3) spomenici duž zidova, analogno dvoranama.

II Srednjovjekovni i renesansni trgovi

U srednjem vijeku je došlo do secesije između crkvene i svjetovne vlasti, pa prema tome su i vrste trgova:

- 1) Marktplatz — mercatto — čaršija (nas ovog puta ne interesuje),
- 2) Domplatz — trg ispred crkve i
- 3) Signoria — trg ispred palače vlastelina, odnosno vijećnice.

Crkve su ružne u pogledu sa strane, pa se na trg otvaraju svojom niskom i visokom prednjom stranom; a da bismo je mogli promatrati, — trg ispod nje je dubok, dok su palače i vijećnice opet duguljaste, ležeće zgrade, pa prema tome, i trgovi ispred njih razvijaju se u širinu.

To su poente trga, sve ostale zgrade na trgu su uniformne, gdje nastupaju dva ili više trgova, jedan pored drugog, tu vode često prolazi (vrata) iz jednog u drugi, koji su nerijetko kao i vrata presvođeni lukom (Domplatz u Salzburgu, Uffizi u Firenzi). Pristupi i izlazi su uski i sveđeni na minimum.

Trgovanje se u to doba povlači u zatvorene berze, vijećanje u vijećnice, bogoslužja u crkve, a igre u pozorište. Trg je, dakle, izgubio mnogo od svog antičkog značaja, ali je još uvijek zadržao antični karakter, tj. ostao je zatvoren kao što su dvorane, sa nebom kao stropom i sa rijetkim i uskim ulazima i izlazima, oblikovanim često kao vrata.

A spomenici se, u smislu antičke tradicije, nalaze izvan centra, na rubu, uz prazne i mirne pozadine. (»David« od Michelangela ispred palače Vecchio, u Firenzi).

I česme ispred vijećnice izvršno su smještene uvijek izvan centra trga na »mrtvim« mjestima, tj. sa strana komunikacija, koje vode preko trga.

III Barokni trg

Barokni trg je prvi trg koji se otvara! Mislim na trg ispred crkve Sv. Petra u Rimu i na trgove ispred kraljevskih i kneževskih dvorova u Versailles-u, Schönbrunnu, Dresdenu itd.

Ovi su trгови komponirani jednim mahom, a tvore ih dvorci u obliku slova »U«, tj. oni se otvaraju sa prednje strane pogledu posmatrača, koji gleda u trg, kao u pozornicu. Svrha, radi koje se je, dakle, trg otvorio, čisto je teatralne prirode, pa je u tome duhu i sam trg, često dekorativno obrađen sa **spomenikom** tačno u sredini i osovini trga. Svrha svega ovog aranžmana je prikazati, kao na nekoj pozornici sjaj i veličinu života, koji se odigrava u dvorcu.

IV Moderni trгови

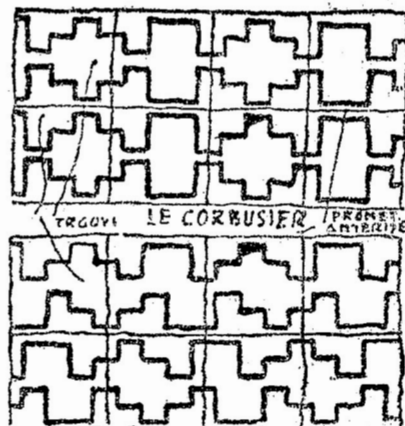
Krajem apsolutizma izgubio je i trg svoj patos, a mnogo već prije toga, izgubio je i svoju prvobitnu antičku svrhu.

A pojava mašine, tj. automobila u gradskom prometu, mijenja iz temelja sva ranija shvatanja o trgu i ulicama. Sada ulice postaju široke kao trгови (Champs Elysées u Parizu 142 m širine), a trгови se moraju svi otvarati, ako žele sudjelovati u modernom životu grada. Ove komunikacione potrebe zadale su smrtni udarac nekadašnjim zatvorenim trgovima.

Zadnji veliki trg koji je proizašao iz stare tradicije i nove komunikacione potrebe je Champs Elysées u Parizu. Da li je to trg? To je, zapravo, široka prometna arterija (cesta) na koju se nadovezuju trгови, kao: Place de la Concorde i Place de l'Etoile — oni služe za ventilaciju prometa, a nastupaju na raskršćima ulica.

A spomenici?

Od Louvra pa do Place de L'Etoile redaju se duž Champs Elysées, a tačno u osovinama, kolosi: L'Arc de Caroussel, Luksorski obelisk (visok 22 m, tj. kao kuća od šest etaža) i L'Arc de Triomphe. To su čisto arhitektonske tvorbe. To nisu više mali i skromni spomenici, jer su postavljeni i plaćeni novcem koji je Napoleon pokupio po čitavoj Evropi; da nisu ovako visoki, prostor bi ih jednostavno progutao, — ima momenata kad izgledaju i oni kao organi prometa koji regulišu i koji kruži oko njih.

Le Corbusier raspušta ulice i dvorišta u velike trgove

Zadnji vitez i zagovornik zatvorenih trgova bio je Camillo Sitte, prvi borac i propovjednik novih otvorenih trgova Le Corbusier.

Sitte-u su urbanizam dva-tri trga u gradu — ulica za nj' ne postoji, dok Le Corbusier raspušta sve ulice i dvorišta u gradu u velike trgove, koji se razvijaju duž prometnih arterija.

Corbusierove trgove tvore stambene kuće od deset i više spratova visoke; one ih oblikuju svojim meandrima u vanredne i uvijek druge plastične cjeline, — pa i to su opet dvorane sa nebom kao stropom. Trg je preživio svoju krizu. Ali drugo je to mjerilo; otvori tu ne »djeluju« više: tu se prostor jednostavno prelijeva u prostor i plastično razvija, kroz njih se više prometna arterija, a čitava preostala površina na podnožju zgrada pretvorena je u park, pa kao takva izoluje čovjeka od prašine i buke i nudi mu mjesto za sport i razonodu.

A spomenici?

Spomenici se gube po parkovima, poente u historijskom smislu nema više.

A svrha tih tvorbi je:

- 1) da ventiliraju promet u gradovima — komunikacije,
- 2) da stvaraju uvijek zračne, sunčane i zelene prostore i mjesta za sport, razonodu i higijenu,
- 3) da pobuđuju svojom plastikom u čovjeku osjećaj ljepote i radosti budućeg »zračnog grada«, što znači zadnji razvoj trga²⁾.

2) Iako je Grabrijan ovdje nagovijestio nastavak izlaganja o trgu, do tog drugog članka nije došlo. U nedjelju 7. marta 1938. g., u sali današnjeg Fiskulturnog doma, diplomirani tehničari su održali svoju tehničku reviju, na kojoj je, između ostalih tema, i arh. Grabrijan iznio svoje stanovište o problemu ovog trga. »Jugoslavenski list« od 8. marta 1938. g. donosi izvještaj sa ove revije, u kome između ostalog čitamo:

»Sarajevo, kaže Grabrijan, kao četvrti grad u državi po važnosti svojoj, ni do danas nema jednog prostranijeg i pogodnog trga za javne priredbe i parade, pa je i sada propuštena veoma zgodna prilika da ga dobije.

Arh. Grabrijan je ukazao na momente usljed kojih je nastala potreba ovog trga. Govorio je o veličini trga i zauzeo stanovište prema dogradnji koju kane podići ispred Bogoslovije (Ekonomskog fakulteta — primj. red.). Poslije toga je analizirao i uspoređivao dvije ideje koje su proizašle iz natječaja za regulaciju trga.

Pokazao je put kako je došlo do nacrtu za realizaciju na podlozi koga je raspisan sada natječaj za kip na trgu. Prema tom projektu, veli, treba da dođe spomenik usred trga, pa da bismo dali pozadinu tom spomeniku, podignuta je iza njega, neka vrsta »aleje triomphalis«, koja vodi na ulaz crkve. Kritikuje spomenik od bronca na zelenoj pozadini i ovu aleju, koja je bez orijentacije, tj. bez pristupa.

Završio je sa bojazni da neće biti sada, a na podlozi tog nacrtu, ni kiparu moguće pronaći pravo mjesto za kip na trgu, koje bi po njegovom mišljenju trebalo da bude ispred Oficirskog doma.«